

MARIA EUGÈNIA JAUME I ESTEVA

Esclaus oblidats

Els camps de concentració a Mallorca

(1936-1942)

EDICIONS **DOCUMENTA** BALEAR

2019

Pròleg

JAUME CLARET MIRANDA

Historiador i professor de la Universitat Oberta de Catalunya

Només allà on el cop militar de juliol de 1936 va fracassar, va haver-hi guerra civil. La repressió, en canvi, no va fer distincions: va abatre's sobre tot el territori i va estendre's més enllà del final dels combats. Se cercava guanyar amb les armes allò que s'havia perdut a les urnes i assegurar la prolongació de l'ordre conservador i nacionalcatòlic. Perquè, a banda del càstig vers el vençuts i el sotmetiment dels indecisos, no cal oblidar que la violència tenia també una funció cohesionadora dels vencedors. Rere cada requisita, multa, empresonament, assassinat o sanció, hi havia qui se'n beneficiava i, en vincular els propis interessos particulars amb els generals del Nuevo Estado, ajudava a la consolidació de la dictadura.¹

Mallorca fou un d'aquests territoris de repressió sense guerra. El breu i fracassat episodi de desembarcament a les costes de Son Servera, Sant Llorenç des Cardassar i Manacor difícilment justificava la duresa de les represàlies que van delmar, sobretot, però no exclusivament, dirigents, militants i simpatitzants de partits i sindicats d'esquerres i republicans. Si Espanya es va convertir en una immensa presó,² Mallorca ho fou per partida doble, atesa la seva condició insular i la quantitat de camps que van puntejar tota la seva geografia.

La memòria popular n'havia servat algunes referències com «el camí dels presos» a la zona de Manacor o «el campament dels soldats» d'Artà i, paral·lelament, la historiografia s'havia aproximat a la qüestió, tant des de l'Acadèmia³

¹ Aquesta interpretació es va substanciar per primer cop al llibre de CASANOVA, Julián (coord.); ESPINOSA, Francisco; MIR, Conxita; MORENO, Francisco, *Morir, matar, sobreviure: la violència en la dictadura de Franco*, Barcelona: Crítica, 2002.

² Molinero, Carme; SALA, Margalida; SOBREQÜÉS, Jaume (ed.), *Una immensa presó: los campos de concentración y las prisiones durante la guerra civil y el franquismo*, Barcelona, Crítica, 2003.

³ Dins del llibre Maria Eugènia Jaume ja fa un repàs exhaustiu a aquestes aproximacions, però qui cerqui una primera lectura orientadora pot recórrer a David Ginard, *La repressió a les Balears durant la guerra civil*, Palma: Edicions Documenta Balear, 2015.

com des de la recerca més local.⁴ I, tanmateix, ni el record social, ni el registre especialista havien comprès la magnitud, la importància, la quantitat i la diversitat d'aquestes instal·lacions, en part per les dificultats a l'hora d'accedir a la documentació necessària per ser exhaustius, en part perquè aquest coneixement sovint era fragmentari i no sempre prou difós. D'aquí que, per exemple, al recent, exitós i lloable *Los campos de concentración de Franco* del periodista Carlos Hernández de Miguel només es comptabilitzin per a les Balears set camps: sis a Mallorca i un a Menorca.⁵ Uns números que, a l'espera de conèixer millor el complex cas menorquí⁶ i amb l'obligació d'incorporar el ben estudiat camp de Formentera,⁷ aquest llibre multiplica.

Maria Eugènia Jaume s'ha beneficiat, per tant, dels historiadors i historiadors que l'han precedit, però sobretot de l'accés a la documentació conservada als diferents arxius —especialment a l'Archivo Intermedio Militar de Baleares—, massa sovint sotmesa a la discrecionalitat dels seus gestors i condicionada per unes autoritats excessivament geloses del seu contingut.⁸ Tot i estar-se iniciant en la recerca històrica, aquest llibre va començar com a Treball Final al Màster d'Història Contemporània i Món Actual UB-UOC, els resultats demostren una maduresa pròpia de la historiadora consolidada, capaç de seleccionar correctament allò rellevant, contextualitzar-ho adequadament, explicar-ho de manera entenedora i transcendir més enllà de l'estudi especialitzat per tal d'aportar coneixement sobre el nostre passat.

Perquè, com hem avançat, el fenomen dels camps —com la resta de l'estructura repressora franquista— anava més enllà de la voluntat de càstig contra els vencedors i de sotmetiment dels tebis. En primer lloc, trobem el seu ús indiscriminat en un sistema de justícia al revés, on era el sospitós o acusat qui havia de demostrar la pròpia innocència, sovint sense conèixer els càrrecs i sobretot

⁴ Vegeu com a exemple, la col·lecció «La Guerra Civil, Poble a Poble» editada per les Edicions Documenta Balear.

⁵ HERNÁNDEZ DE MIGUEL, Carlos, *Los campos de concentración de Franco. Sometimiento, torturas y muerte tres las alambradas*, Barcelona: Ediciones B, 2019, p. 17-18 i 121-122.

⁶ Per la repressió a l'etapa republicana hi ha treballs com el de NEGREIRA, Juan José, *Menorca 1936. Violencia, represión y muerte*, Leonard Muntaner, Palma, 2013; per l'etapa franquista hi ha més publicacions amb algunes referències a camps, com ara el treball d'Antoni Pons Melià, *Víctimas del silencio*, Maó: IME, 2001.

⁷ Des del pioner treball de GORDILLO, José Luis, *Formentera: historia de una isla*, València, Albatros, 1981, fins a les aproximacions ja més acadèmiques de GINARD, Davi, «Centres de reclusió a la Mallorca en guerra», *Randa*, Curial, Barcelona, 28, 1991, i PARRÓN, Artur, *La guerra civil i el primer franquisme a Eivissa i Formentera*, Eivissa: Mediterrània, 2001.

⁸ ESPINOSA, Francisco, *La lucha por el acceso a los archivos del franquismo*, Madrid: Fundación Primero de Mayo, 2019.

mitjançant avals polítics de les forces vives (Església, Exèrcit, Guàrdia Civil, Falange i autoritats diverses). I, en segon lloc, perquè la reclusió s'acompanyava d'una retòrica cruel amb què es justificava l'ús dels presoners com a mà d'obra barata, primer pas per a la seva suposada reinserció en la societat, un cop assumits, a cop de missa i a cop de bastó, els valors del nacionalcatolicisme.⁹

I aquí és on entra aquesta tercera dimensió que abans comentàvem del benefici pels vencedors que era la torna de la desgràcia dels vençuts. Que els presoners van ser utilitzats com a mà d'obra barata per l'Administració franquista i per particulars enquadrats en el bàndol victoriós, fa temps que se'n té notícia.¹⁰ Aquest estudi fa un pas més enllà en resseguir les obres d'infraestructura (carreteres, ponts, vies fèrries, entre d'altres) i les estructures de defensa militar (búnquers, aeròdroms, accessos, fortificacions...) edificades en la postguerra a Mallorca. Aquestes informacions posen en relleu els abusos i la importància d'aquesta mà d'obra gairebé esclava, però de rebot també ens donen informació sobre la precarietat de les comunicacions mallorquines i sobre les pors amb què les noves autoritats albiraven el futur, ja que no descartaven una invasió per part d'algun dels dos grans blocs combatents en la Segona Guerra Mundial.

Si l'existència de camps de presoners a Mallorca ja ens hauria d'exigir com a societat una recuperació d'aquell passat, una condemna dels abusos viscuts i una dignificació de les víctimes, la revelació que part de les encara actuals infraestructures de l'illa i de les fortificacions malmeses i repartides per la nostra geografia es deuen a l'esforç dels vençuts ens interpel·la encara amb més força. Amb la consciència que no tot es pot preservar, sí que hi ha certes actuacions que entren en l'àmbit del possible, des de la integració de la història dels camps en el relat de la postguerra fins a la correcta senyalització dels elements encara presents, passant per accions més singulars de recuperació com la feta privadament i col·lectivament amb l'esmentat «campament dels soldats» d'Artà,¹¹ però ara amb el necessari suport institucional i amb la cobertura legislativa i pressupostària imprescindibles.

⁹ Per a un cas similar que facilita la comparació: RODRIGO, Javier, «Reconstrucción y mano de obra reclusa en el Aragón franquista (1936-1952)», a: FORCADELL, Carlos; SABIO, Alberto (ed.), *Paisajes para después de una guerra, 1936-1957. El Aragón devastado y la reconstrucción bajo el franquismo*, Saragossa: Institución Fernando el Católico, 2008, p. 243- 257.

¹⁰ En va ser pioner el treball de GUTIÉRREZ, José Luis; RÍO, Ángel del; ACOSTA, Gonzalo; MARTÍNEZ, Lola, *El canal de los presos, 1940-1962. Trabajos forzados: de la represión política a la explotación económica*, Barcelona: Crítica, 2004.

¹¹ L'Associació que ha assumit la divulgació i estudi d'aquest indret té el blog <<http://campamentsoldats.blogspot.com/>>.

Els camps de presoners de Mallorca són un dels testimonis més flagrants de la crueltat d'una dictadura que va fer de la violència un factor fundacional i fonamental. Però la necessitat de recordar i denunciar els excessos de la repressió no ens hauria de fer oblidar la necessitat de reivindicar i dignificar aquests treballadors forçats, molts d'ells castigats per motius ideològics, polítics o de simple revenja. Sense necessitat de caure en l'hagiografia, aquests vençuts representaven la part més compromesa i valuosa de la societat illenca. A ningú pot sorprendre que el socialista Julián Besteiro, catedràtic de lògica i expresident del Congrés dels Diputats, davant la insistència dels seus interrogadors sobre la localització exacta del Tresor Nacional, respongués que aquest es trobava «en las cárceles y en los campos de concentración».¹² Com va escriure Blai Bonet: «Els vencedors són els que escriuen la Història. / És forçós, doncs, que hi hagi una altra Història...»¹³

¹² Citat a Carlos Fernández Santander, *Alzamiento y guerra civil en Galicia (1936-1939)*, la Corunya: Edicions do Castro, 2000, tom II, p. 618.

¹³ BONET, Blai, «Retrat i autoretrat», a: *El jove*, Barcelona: Empúries, 1987, p. 20.